

VOMERIS INDUTILIS OPTIMUS ERIT

(Cato Agric. 135, 2)

—Μια ανύπαρκτη ονομαστική—
(ένα...παραμορφωμένο υνί)

Στις υποδείξεις που κάνει ο Κάτων για την επιλογή των γεωργικών εργαλείων (*De agricultura* 135, 2) ανηφέρει ότι τα ρωμαϊκά άροτρα είναι καλά για τα σκληρά εδάφη, ενώ τα άροτρα της Καμπανίας είναι καλά για τα μαύρα χώματα. Και συνεχίζει:

IUGA ROMANICA OPTIMA ERUNT, VOMERIS INDUTILIS OPTIMUS ERIT¹. Προβληματική είναι ωστόσο η ονομαστική *vomeris* της χειρόγραφης παράδοσης, την οποία διατήρησαν μερικοί εκδότες², ενώ ο H. Keil (*Lipsiae* 1882) χώρισε την κατάληξη *is*, σχηματίζοντας έτσι την ονομαστική *vomer* και την αντωνυμία *is*: *vomer, is undutilis optimus erit*. Την άποψη αυτή ασπάσθηκε και ο P. Thielscher (*Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft*, Berlin 1963) και υποστηρίζει στις ερμηνευτικές σημειώσεις του, σ. 319-321). Ο Raoul Goujard (*Caton De l'agriculture*, Paris, Les Belles Lettres, 1975) εκδίδει *vomeris* και σημειώνει πως δεν έχει ξεκαθαρισθεί η προέλευση της λέξης³. Ίσως η παλαιογραφία μας δίνει μια ερμηνεία που μπορεί να διχλευκάνει τον σχηματισμό της λέξης.

Η λέξη *vomis* -*eris*⁴ με την αρχαϊκή μορφή της ονομαστικής *vomis* σώζεται στον Βεργίλιο (*Γεωργ.* 1,162).

Dicendum et quae sint duris agrestibus arma,

quis sine nec potuere seri nec surgere messes:

v o m i s et inflexi primum grave robur aratri ...⁵

1. Καλύτεροι θα είναι οι ρωμαϊκοί ζυγοί και άριστο το ντυμένο (με σίδερο) υνί.

2. G. Goetz (εκδ. Teubner 1895, ²1992), O. Schönberger (Darmstadt 1980), οι W.D. Hooper-H. Boyd Ash (εκδ. Loeb 1960=1935).

3. *Vomeris* est le seul article dont la provenance n' est pas précisée.

4. ελλην. *Φύνις= ύνις, ύνιον, ύνιν, ύνί

5. Ας πούμε και ποια είναι τα σύνεργα των σκληραγωγημένων αγροτών, που χωρίς

Ο Κ ο λ ο υ μ έ λ λ α ς τον πρώτο αιώνα μ.Χ. θα θυμηθεί τον αρχαϊκό τύπο (2.2. 26 boves, cum ad arborem uenerint, fortiter retinere ac retardare, ne in radicem maiore nisu vomis inpactus colla conmueat...⁵ πβ. 2, 4, 6 vomis a sulco repellitur (ξεστρατίζει το υνί από το αυλάκι) και 2, 13, 1 quod falx reliquerit, prius quam inarescat, vomis rescindat atque obruat (ό,τι αφήσει το δρεπάνι, προτού ξεραθεί, το υνί να σκίσει τη γη και να το σκεπάσει). Ονομαστική vomer έχει μόνο μια φορά ο Κολουμέλλας⁶. Ο Βάρων (L.L. 5, 39 και 135) και ο Πλίνιος (H.N. 18, 171. 179) χρησιμοποιούν στην ονομαστική μόνο τον τύπο vomer.

Ανάλογο σχηματισμό, με τύπους της ονομαστικής σε is και er, έχουν και άλλα ονόματα, όπως [Gramm. Lat. II 249, 16 Keil]: hic pulvis et pulver pulveris, hic cucumis et cucumer cucumeris⁷, hic cinis et ciner cineris, hic vomis et vomer vomeris⁸, και ακόμη (δ.π.) «Caesar declinat pubis puberis⁹, quidam, ut Probus, pubes puberis¹⁰, quidam puber puberis.

αυτά ούτε σπορά θα γινόταν ούτε τα στάχυα θα μεγάλωναν: το υνί πρώτα στο βαρύ λυγισμένο ξύλο του αλετριού...

Στα Γεωργ. 1, 46 χρησιμοποιεί τον τύπο vomer: Vere novo... | depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro | ingemere et sulco attritus splendescere vomer (αρχή της άνοιξης...να αρχίσει ο ταύρος να μου βογγάει καθώς θα μπήγω το άροτρο στη γη, και το υνί να γυαλίζει ανοίγοντας αυλάκια).

5. Όταν φτάσουν κοντά σε δέντρο τα βόδια οργώνοντας, να τα συγκρατείς γερά και να τα καθυστερείς, για να μη χτυπήσει με μεγάλη ορμή το υνί σε ρίζα και πληγώσει τον αυχένα τους (με την απότομη αντίσταση του ζυγού)...

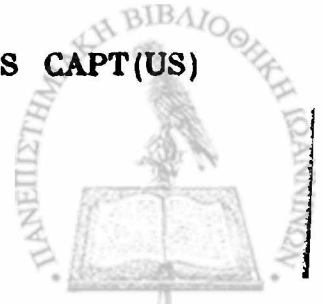
6. 2, 4, 1 Pingues campi, qui diutius continent aquam, proscindendi sunt anni tempore iam incalescente, cum omnis herbas ediderint neque adhuc earum semina maturuerint; sed tam frequentibus densisque sulcis arandi sunt, ut vix dinoscatur, in utram partem vomer actus sit, quoniam sic omnes radices herbarum perruptae necantur (τα παχιά χωράφια, που συγκρατούν το νερό για περισσότερο χρόνο, πρέπει να οργώνονται όταν αρχίζει να ζεσταίνεται ο καιρός και η γη βγάζει κάθε λογής χορτάρια και πριν ακόμη ωριμάσουν οι σπόροι τους: πρέπει όμως να οργώνονται με τόσο πολλά και πυκνά αυλάκια, ώστε με δυσκολία να καταλαβαίνει κανείς σε ποια μεριά σύρθηκε το υνί με τον τρόπο αυτό όλες οι ρίζες των χορταριών κόβονται και αχρηστεύονται).

7. και -κατά τα ισοσύλλαβα- γεν. cucumis

8. Ο Probus [Gramm. Lat. IV 15, 16] σημειώνει ότι τρίτοκλιτα όνομα σε βραχύ -mer με γενική -ris είναι το hic vomer huius vomeris με βραχεία την κατάληξη σε όλες τις πτώσεις: dicitur et vomis sic et faciens genetiivum: ο ίδιος σημειώνει αλλού (24, 31) ως ονόματα σε -mis γεν. -ris: hic vomis, hic cucumis, huius vomeris et cucumeris.

9. Ονομαστική pubis και στο CIL 11.137: NATUS INGENUUS CAPT(US) PUBIS AETATE.

10. Υπάρχει και γενική pubis από ισοσύλλαβο τύπο pubes.

Η σύντομη διχρονική αναδίφηση των σχετικών ονομάτων¹¹ δείχνει την ύπρξη διπλών τύπων στην ονομαστική μερικών ουσιαστικών της κατηγορίας αυτής (-is και -er γεν. -eris), σε καμιά όμως περίπτωση ονομαστική όμοια με τη γενική σε -eris¹².

Μένει λοιπόν να ξεκαθριστεί ο τρόπος με τον οποίο δημιουργήθηκε και κληρονομήθηκε ο τύπος ονομαστικής *vomeris* στο παραπάνω χωρίο του Κάτων. Ο τύπος της ονομαστικής που έγραψε ο Κάτων ήταν *v o m i s*: αυτόν είδαν και οι μεταγενέστεροι από τον Κάτων (Βεργίλιος, Κολουμέλλης) και τον χρησιμοποίησαν, ενώ από την εποχή του Βάρρων (1. αι. π. Χ.) άρχισε να επικρατεί ο τύπος *vomer* με αναλογική επίδραση από το θέμα των άλλων πτώσεων. Μπορούμε τώρα να διαβάσουμε ανάμεσα στις γραμμές του αρχέτυπου κώδικα του Κάτων στη θέση του *vomeris* τον καθαρό τύπο *vomis*, τον οποίο θέλησε κάποιος μεταγενέστερος να «ερμηνεύσει» σημειώνοντας πάνω από την κατάληξή του την κατάληξη του νεότερου τύπου:

^{ER}
VOMIS (με επιγραμμένη την κατάληξη ER πάνω στην κανονική αρχαϊκή -IS): από αυτόν ο αντιγραφέας, ενεργώντας με τρόπο συνηθισμένο, παρενέβλε το ER στη λέξη VOMIS και δημιούργησε τον ανύπαρκτο τύπο της ονομαστικής VOMERIS. Πρέπει επομένως να αποκατασταθεί το κείμενο όπως το έγραψε ο Κάτων: VOMIS INDUTILIS OPTIMUS ERIT.

11. Άλλα ουσιαστικά σε -er γεν. -eris είναι τα *agger*, *anser*, *asser*, *passer*, *cancer*, *carcer*, *later*, *lauter m.*, *mulier f.*, *tuber f.m.n.* [βλ. Kühner *LG.* I 1 962, 3. c και σ. 963 *auf -es*, Gen. -eris (st. -esis) *Ceres*, *auf -is* (st. -es) Gen. -eris (st. -esis): *cinis m.*, *pulvis m.*, *auf -mis* Gen. -meris: *vomis m.*, *cucumis*]: και στα ουσιαστικά αυτά δεν παρατηρήθηκε καμιά τάση σχηματισμού ονομαστικής σε -eris (από το θέμα σε er και την κατάληξη ονομ. σε is).

12. Ο Rudolf Till, *Die Sprache Catos* [Philologus, Suppl. 28] Leipzig 1935, σ. 93 [= ιταλ. μετ. Alfr. Ghiselli, *La lingua di Catone*, Roma 1968, σ. 153] θεωρεί ότι ο τύπος *vomeris* (agr. 135, 2) είναι ονομαστική σχηματισμένη αναλογικά προς τις υπόλοιπες πτώσεις, όπως και ο τύπος *hiemis* (agr. 30), καθώς και οι θησαυρισμένοι στους Γραμματικούς τύποι *supellectilis* (Priscianus: *Supellex supellectilis, vetustissimi tamen etiam haec supellectilis nominativum proferebant*) και *Novembris* (σ. 48,4 H. Jordan, *M. Catonis praeter librum De re rustica quae exstant*, Stuttgartiae εκδ. Teubner 1967) καθώς και τα επίθετα *celeris* (σ. 82,4 J.) και *campestris* (σ. 4,15 J.).

Αφήνοντας τα επίθετα καταμέρος, πρέπει να παρατηρήσουμε για τον τύπο *Novembris* ότι μπορεί να είναι γενική και όχι ονομαστική: η φράση του Κάτων πλήρης είναι *Mense Octobri fecimus, Novembris relicuius erat*, όπου πρέπει να νοηθεί ως υποκείμενο του *relicuius erat* η ονομαστική *m e n s i s* με το *Novembris* ως γενική παραθετική (τον Οχτώβρη μήνα δουλέψαμε, του Νοέμβρη ο μήνας μας έμενε). Τα υπόλοιπα ονόματα ανήκουν σε διαφορετική κατηγορία από το *vomer*.

Πότ ε θα μπορούσε να γίνει αυτή η αλλαγή; προφανώς μετά τον Βάρωνα (1. αι. π.Χ.) και τον Κολουμέλλα (1. αι. μ.Χ.) και τους Γραμματικούς [Valerius Probus 1. αι. μ.Χ.], και τον σχολιαστή του Βεργιλίου Σέρβιο (4. αι.)¹³, που ενώ ρητά συζητούν για τους τύπους της ονομαστικής νομίς και νομερ, δεν αναφέρουν ποτέ τύπο νομερίς ως ονομαστική. Ο αρχέτυπος κώδικας του Κάτωνα με την παραπάνω μορφή πρέπει να σχηματίσθηκε μετά τον 5 αιώνα, τότε που μεταγράφονταν τα έργα από τους παπύρους στους περγαμηνούς κώδικες· από αυτόν πρέπει να κατάγεται και ο χαμένος Μαρκιανός κώδικας που θεωρείται πρόγονος των χφφ. που σώζονται και σήμερα¹⁴.

13. Servius ad *Georg.* 1, 46... dicimus autem et hic *vomer* et hic *vomis*, sed ab utroque *huius vomeris* facit, και *Georg.* 1, 162 VOMIS: et ab eo quod est *vomer* et ab eo quod est *vomis*, *vomeris* facit (ενν. τη γενική). sed rationis est *vomer*; nam *vomis* usurpatum est: rarum enim est, ut in «is» exeuntia «r» in obliquis recipiant ut cinis, pulvis. Ο Σέρβιος θεωρεί λογικό και κανονικό τον τύπο *vomer* και καταχρηστικό τον τύπο *vomis*, επειδή είναι σπάνιος. Τα ίδια σχεδόν επαναλαμβάνει και στο στ. της *Αινειάδας* 1, 293 αναφέροντας τους διπλούς τύπους ονομαστικής *arbor* *arbor*, *vomer* *vomis*, τα οποία σχηματίζουν γενική μόνο *vomeris* και *arboris*.

14. Οι J.G. Schneider (1750-1822) και Heinrich Keil (1822-94) υποστήριξαν ότι τα χφφ. που σώζονται σήμερα με τα *Γεωργικά* του Κάτωνα και του Βάρωνα κατάγονται άμεσα ή έμμεσα από τον χαμένο Μαρκιανό κώδικα, που είχαν χρησιμοποιήσει και ο Angelus Politianus (1454-94) και ο Petrus Victorius (1499-1585)· βλ. σχετικές πληροφορίες στην εισαγωγή της έκδ. του P. Thielscher σ. 18 κ.ε. και στη σύντομη εισαγωγή των W. D. Hooper - H. Boyd Ash ό.π., σ. xviii κ.ε. και Raoul Goujard ό.π., σ. XLV κ.ε.